विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू

(श्री साधना महिला माध्यमिक विद्यालय बुटवल, रूपन्देहीको
एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको दशौँ पत्रको आंशिक आवश्यकता
पूरा गर्न तयार पारिएको

शोध पत्र

शोधकर्ता

दिपक प्रसाद लामिछाने

रोल नं. ४४/०६६

परीक्षा रोल नं. ४८०५३४

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-५०-४४१-२००२

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा, नेपाल

वैशाख, २०७१

विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू

दिपक प्रसाद लामिछाने

२०७१

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको दशौँ पत्रको शोध पत्र लेखनको आवश्यकता पुरा गर्नका निम्ति शोधार्थी छात्र **श्री दिपक प्रसाद लामिछाने** ले **"विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू"** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार गर्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति पूर्ण सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्र विभागीय मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

हरिकुमार ओझा

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मितिः २०७१, वैशाख, १६ गते ।

Date: 2014, Arpil, 27 A.D.

भाषा सम्पादनको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखराको समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि छात्र **श्री दिपक प्रसाद लामिछाने** ले तयार गर्नु भएको प्रस्तुत **"विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू"** शीर्षक शोधपत्रको भाषा मबाट सम्पादन भएको हो । यो शोधपत्र भाषिक दृष्टिकोणले सन्तोषजनक रहेको सिफारिस गर्दछु ।

....

(गिरीधारी अधिकारी)

करुणानिधि उच्च माध्यमिक विद्यालय

सिम्पानी, पोखरा -१, कास्की

मिति : वि.सं. २०७१ वैशाख १६ गते

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको दशौँ पत्रको शोध पत्र लेखनको आवश्यकता पुरा गर्नका निम्ति शोधार्थी छात्र **श्री दिपक प्रसाद लामिछाने** ले **“विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू”** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....
हरिकुमार ओझा
शोध निर्देशक

....
गेहेन्द्रेश्वर कोइराला
वाह्य परीक्षक

....
शान्ति भुसाल
विभागीय प्रमुख

मिति : वि.सं. २०७१, वैशाख १६ गते

Date: 2014, April 29 A.D.

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको हो ।

यस अध्ययन "विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू" शीर्षकमा गरिएको छ । यस शोध कार्यको प्रस्तावना लेखन देखि शोधपत्र तयार पार्दा सम्म आफ्नो अमूल्य समय तथा सही मार्ग निर्देशन प्रदान गरिदिनुभई यस शोधपत्रलाई यस रूपमा तयार पार्न सरसल्लाह, सुझाव एवम् कुसल निर्देशन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरू श्री हरिकुमार ओझा प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यस शोध कार्यको लागि प्रस्तावना लेखन, नमुना लेखन, नमुना छनौट विधि तथा तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रियामा आवश्यक सरसल्लाह प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख शान्ति भुसाल, आदरणीय गुरूहरू प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली, जनार्दन थापा, रामचन्द्र बरालप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यस्तै शोधकार्य लेखनको क्रममा प्रेरणा र सहयोग गर्नुहुने यस विभागका सम्पूर्ण गुरूहरू, कर्मचारीहरूका साथै सम्पूर्ण क्याम्पस प्रशासनप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै वाह्य परीक्षकका रूपमा मलाई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरू गेहेन्द्रेश्वर कोइराला र भाषा सम्पादनका लागि सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरू गिरीधारी अधिकारीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक तथ्याङ्क तथा प्रतिक्रिया प्रदान गर्न सहयोग गर्नुहुने श्री साधना महिला माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यपक सुश्री सुमन पन्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष सावित्रा अर्याल, शिक्षिका ममता अर्याल लगायत सम्पूर्ण शिक्षक, शिक्षिका, उत्तरदाता विद्यार्थीहरूलाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु । साथै शोधपत्र तयार पार्नका लागि विशेष सहयोग प्रदान गर्नुहुने साथीहरूलाई पनि धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई टाइप तथा प्रिन्ट गरी सहयोग पुऱ्याउने आदर्श अफ्सेट प्रिन्टर्स्, बगर-१, पोखराप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

दिपक प्रसाद लामिछाने

मितिः वि.सं. २०७१, वैशाख, १६ गते

शोधसार

शिक्षा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रका लागि सबैभन्दा महत्वपूर्ण तत्व हो । यसलाई आर्थिक सामाजिक, उन्नतिका लागि र जीवनमा आवश्यक ज्ञान, सीप तथा अनुभव अभिवृद्धि गरी मानव जातिको सामर्थ्य वृद्धि गर्ने एक सशक्त माध्यमको रूपमा लिइएको छ ।

यस शोधपत्रमा **"विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतीहरू"** को अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले समग्र देशकै प्रतिनिधित्व नगरे तापनि यस वुटवल क्षेत्रमा रहेको विद्यालयको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यस शोधपत्र बुटवल नगरपालिका वडा नं. ८ मा रहेको श्री साधना महिला माध्यमिक विद्यालयमा केन्द्रित रहेको छ । विद्यालय सञ्चालनमा देखा परेका समस्या, चुनौती, विद्यार्थीहरूको सहभागिता कस्तो छ ? उनीहरूले शिक्षा लिँदा के कस्ता चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेको छ ? भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको छ । यस विद्यालयमा महिला मात्र अध्ययन गर्ने भएकाले सम्पूर्ण महिला विद्यार्थीलाई नै अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

(क) विशेष विद्यालयको पहिचान गर्नु

(ख) महिलाले घरेलु भूमिका र विद्यार्थीको भूमिका निर्वाह गर्दा आईपर्ने चुनौतीहरूको पहिचान गर्नु ।

(ग) विद्यार्थीहरूको सहभागिता मूल्याङ्कन गरी साक्षरता कार्यक्रमले पारेको प्रभाव अध्ययन गर्नु ।

अध्ययन क्षेत्र र विधि

- यो अध्ययन बुटवल नगरपालिका वडा नं. ८ मा रहेको श्री साधना महिला माध्यमिक विद्यालयमा केन्द्रित गरिएको छ ।
- विद्यालयमा यस शैक्षिक सत्रमा भर्ना भएका सम्पूर्ण विद्यर्थीहरूको समग्र अध्ययन गरिएको छ ।
- प्राथमिक तथ्याङ्क र द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रश्नावली अनुसूचीद्वारा अन्तर्वार्ता, अवलोकन विधिवाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

- यस अध्ययनलाई गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।
- सैद्धान्तिक व्याख्या र विश्लेषणका आधारमा लैङ्गिक अवधारणा/दृष्टिकोणको प्रयोग गरिएको छ ।

प्राप्ति र निष्कर्ष

- विद्यालय सञ्चालनमा आर्थिक पक्ष निकै कमजोर रहेको पाइन्छ ।
- विद्यालयमा प्रौढ विद्यार्थीहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ ।
- विद्यार्थीहरू विद्यालय आएपछि उनीहरूलाई दैनिक व्यवहार गर्न सहयोग पुगेको छ ।
- घरपरिवारबाट शिक्षा लिनका लागि सहयोग पाउने गरेको छ ।
- विद्यार्थीको सहभागिता वर्षेनी वढ्दै गए तापनि नियमित पढ्न आउन नपाउने, घरव्यवहार गर्नुपर्ने हुँदा फुर्सदमा मात्र विद्यालय आउने गरेको पाइन्छ ।
- विद्यार्थीलाई विद्यालय आउँदा परिचय पत्र देखाउन लाज लाग्ने गरेको पाइयो भने उनीहरूले इष्टमित्रलाई पढ्न जान्छु भन्न अप्ठ्यारो लाग्ने गरेको पनि बताउँछन् ।

सुझावहरू:

- महिलालाई छिटो विवाह गरिदिने प्रचलनलाई निरुत्साहित गर्नुपर्छ ।
- शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्नका लागि सरकार, अभिभावकले सहयोग गर्नु जरुरी छ ।
- महिलाले विवाह गरेतापनि उनीहरूलाई शिक्षा लिनबाट वञ्चित गराउनु हुदैन ।
- विद्यालयको प्रचार प्रसार गरी विद्यार्थीलाई पढ्नका लागि उत्प्रेरित गरिनुपर्छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ
आवरण पृष्ठ	i
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
भाषा सम्पादनको पत्र	iv
कृतज्ञताज्ञापन	v
शोधसार	vi
सङ्क्षिप्त रूप	vIII
मुख्य शब्दावलीको परिभाषा	ix
विषयसूची	x
तालिका सूची	xiii
अध्याय एक : परिचय	**१-१०**
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	५
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू	८
१.४ अध्ययनको सीमाहरू	९
१.५ अध्ययनको औचित्य	९
१.६ अध्याय संरचना	१०
अध्याय दुई : पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका	**११-२७**
२.१ समाजशास्त्र र शिक्षा	११
२.१.१ लैङ्गिक दृष्टिकोण	१२
२.१.२ सेक्स, जेन्डर र लिङ्ग	१३
२.१.३ विद्‌यालय र लैङ्गिक विभेद	१४
२.१.४ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१६
२.१.५ सिद्धान्तको प्रयोग	१६
२.२ पूर्व साहित्यको समीक्षा	१८
२.२.१ विश्व परिवेशमा महिला विभेदीकरण र आन्दोलन	१८

२.२.२ नेपालमा महिला शिक्षाको सङ्क्षिप्त परिचय २२

अध्याय तिनः अनुसन्धान विधि २६-२८

३.१ अनुसन्धान क्षेत्र छनौटको औचित्य २६

३.२ अनुसन्धान ढाँचा २६

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति २७

३.३.१ प्राथमिक स्रोत २७

३.३.३ द्वितीय स्रोत २७

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि २७

३.४.१ प्रश्नावली २८

३.४.२ अवलोकन २८

३.४.३ अन्तर्वार्ता २८

३.४.४ वैयक्तिक अध्ययन २८

३.४.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण २८

अध्याय चारः श्री साधना महिला माध्यमिक विद्यालयको चिनारी २९-३५

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय ३०

४.२ शैक्षिक क्षेत्रको परिचय ३१

४.३ विद्यालय सञ्चालनका लागि गरिएका प्रयास ३२

४.४ विद्यालय सञ्चालनका लागि अनुमति ३२

४.५ विद्यालय सञ्चालनमा सञ्चालक समितिले भोगेका समस्या ३३

४.६ विद्यालयको योजना ३५

अध्याय पाँच : महिला शिक्षा र त्यसका लागि साधना महिला माध्यमिक विद्यालयका चुनौती ३६-४९

५.१. विद्यार्थी भर्नादर ३६

५.२ विद्यार्थीहरूको उमेरगत संरचना ३७

५.३ पढाइमा बाधक तत्वहरू ३८

५.४ विद्यार्थीहरूलाई मनपर्ने विषय ३८

५.५ विद्यार्थीहरूको शैक्षिक स्थिति ३९

५.६ विद्यार्थी पढाइमा आकर्षण हुनका कारणहरू ४०
५.७ कतिसम्म पढ्ने विचार ४१
५.८ पढेर के गर्ने विचार छ ४१
५.९ विद्यार्थीहरूको लगनशीलता र सहयोग ४२
५.१० विद्यालयले पारेको प्रभाव ४३
५.११ वैयक्तिक अध्ययन ४७

अध्याय छः सारांश, निष्कर्ष र सुझाव ५०-५६

६.१ सारांश ५०
६.२ उपलब्धि ५१
६.३ निष्कर्ष ५३
६.४ सुझावहरू ५५

सन्दर्भ सामग्री

प्रश्नावली

परिशिष्टहरू

तालिका सूची

तालिका		पृष्ठ
१.	विद्यार्थी भर्नादर	३६
२.	एस.एल.सी.मा सहभागी विद्यार्थी र उत्तीर्ण प्रतिशत	३७
३.	विभिन्न कक्षामा विद्यार्थीको उमेरगत विवरण	३८
४.	विद्यार्थीको शैक्षिक स्थिति विवरण	३९
५.	विद्यार्थी आकर्षण हुनका कारण विवरण	४०
६.	पढ्ने विचार आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४१
७.	पढेर के गर्ने विचारको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४२
८ .	विद्यार्थीलाई गृहकार्यमा हुने सहयोग	४३

मुख्य शब्दावलीको परिभाषा

विशेष विद्यालय : उमेर बढी भएका महिला विद्यार्थीहरु पढ्ने विद्यालय भएकाले विशेष विद्यालय भनिएको हो ।

सहभागिता : विद्यालयमा विद्यार्थीहरुको उपस्थितिलाई सहभागिताका रुपमा लिइएको छ ।

चुनौती : विद्यालय सञ्चालनमा देखा परेका समस्याहरु विद्यार्थी विद्यालय आउँदा आई परेका समस्यालाई चुनौतीका रुपमा लिइएको छ ।

चिनारी : विद्यालयलाई पहिचान गर्ने आधारलाई चिनारी भनिएको हो ।

लगनशिलता : विद्यार्थीहरु पढ्नका लागि गर्ने मेहनतलाई लगनशिलताका रुपमा लिइएको छ ।

सङ्क्षिप्त रुप

मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
ई.सं.	ईस्वी संवत्
बु.न.पा.	बुटवल नगरपालिका
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
NGO	Non-Governmental Organization
INGO	Internaitonal Non- Governmental Organization
UNICEF	United Nation Children's Fund
UNESCO	United Nations Educational for Scientific and Cultural Organization